

Hermann Hesse'nin *Çarklar Arasında* ve Adalet Ağaoğlu'nun *Ölmeye Yatmak* Romanlarında Eğitim Sorunsalı ve İntihar Motifi

Yeşim Tükel Kanra , İstanbul

 <https://doi.org/10.37583/diyalog.1130455>

Öz

Eğitim sistemi içinde çocuk ve genç bireylerin yaşadığı sıkıntılar edebiyatta sıkça rastladığımız temalardandır. Adalet Ağaoğlu'nun *Ölmeye Yatmak* romanı ile Hermann Hesse'nin *Çarklar Arasında* romanları ele aldıkları dönemin eğitim sistemini sorgulayan iki romandır. *Ölmeye Yatmak* Cumhuriyet dönemi eğitim politikalarını kadın kimliği üzerinden ele alan bir metindir; *Çarklar Arasında* ise 2. Reich döneminde hız kazanan Alman ulusal kimlik idealinin şekillendirdiği eğitim anlayışına yönelik bir eleştiridir. Çalışmanın amacı, Hermann Hesse ve Adalet Ağaoğlu'nun bu romanlarda eğitim ve okul süreçlerinin çocuk ya da genç bireylerin yaşamı, dünyayı algılayışı ve duygu durumu üzerindeki etkilerini romanlarında intihar motifi ekseninde nasıl ele aldıklarını karşılaştırmalı olarak incelemektir.

Anahtar Sözcükler: Çocuk, çocukluk, eğitim politikası, intihar, karşılaştırmalı edebiyat.

Abstract

Educational Problem and Suicidal Motif in Hermann Hesse's *Beneath the Wheel* and Adalet Ağaoğlu's *Lying Down to Die*

The theme of problems experienced by children and young people with the education system has been frequently adressed in literature. *Lying Down to Die* by Adalet Ağaoğlu and *Beneath the Wheel* by Hermann Hesse are two novels that question the educational system of their respective times. *Lying Down to Die* is a text that deals with the educational policy of the Republican period on the basis of women's identity; *Beneath the Wheel* is a critique of the educational approach shaped by the German ideal of national identity, which gained importance during the Second Reich. The aim of the study is to examine comparatively how Hermann Hesse and Adalet Ağaoğlu address in these novels the effects of the school and educational processes on children and adolescents' lives, worldviews and amotional states around the axis of the suicide motif.

Keywords: Child, childhood, education policy, suicide, comparative literature.

EXTENDED ABSTRACT

Since ancient times, education has been one of the most important elements that support the integration of children into society, as well as their recognition and sense-making process under the requirements of that time. Education does not only consist of the transfer of knowledge and skills (see. Schwarz 2011:265), but it possesses a broader meaning and practice in a social context. Education always involves a future societal planning and design and appropriate construction process and is “an institution designed specifically to preserve, transfer, and suggest society’s cultural canons” (Bourdieu as cited in Schwarz 2011:265). Therefore, the education policies are the primary important power tools of the state ideology, in Althusser’s terms the ideological state apparatuses, and are not autonomous systems operating independently from societal and political systems. Throughout history, it has functioned as a primary component of especially national identity formation and has been used as a distribution tool for the state’s official ideology. Whether this official ideology is grounded on democratic understanding or totalitarian, the guarantee of its national identity purpose invariably depends on the following generations, that is to say, children, so, unavoidably, children turn into the objects of the systems.

One of the universal themes in literature is children and young individuals’ experiences in the education system. In German literature, literary works that deal with the education and teaching methods in educational institutions are usually grouped under terms such as *Schulgeschichten*, *Schulliteratur* and *Schulromane* (cf. Imai 2001: 1) Although there is no separate genre in Turkish literature called *Schulgeschichten*, *Schulliteratur* or *Schulromane*, and where the topic is discussed from the point of view of the child hero as in German literature, there are novels in which the education system is questioned. In particular, there are novels that deal with the influence of the educational policies of the first years of the Republic on children and young people during their childhood and even in later stages of their lives (Toyran 2015: 2). *Beneath the Wheel* by Hermann Hesse and *Lying Down to Die* by Adalet Ağaoğlu enable us to track the impact of education that is shaped by different ideologies and politics in separate cultures.

From this perspective, this study presents a comparative analysis of *Beneath the Wheel* and *Lying Down to Die*. Adalet Ağaoğlu’s work, *Lying Down to Die* questions the educational policies of the Republican Period. *Beneath the Wheel* by Hermann Hesse is one of the crucial texts in school and education-themed literature, and is a satire of the educational practice shaped by the German national identity ideal in the Second Reich period. In this novel, the school, and educational system are being described from the eyes of a student. *Lying Down to Die* is an adult novel, and adults are, as Parla states, “ungrown children” (Parla 1979:55), the story of them is told using flashbacks. The difference between the two novels stems from the way in which education is related with the existing social system. While in *Beneath the Wheel* education serves to ensure the continuity of the existing system, in *Lying Down to Die* it serves to build a new social system. The common feature of the two novels is they both depict children or young people who are in the educational system that aims to form individuals fitting into the concept of national identity. Although the narrative perspective of these novels differs from each other, they have alike themes. Another intersectionality between these two novels is that characters, because of the education they received, are directly or indirectly dragged into an emotional situation where they have suicidal thoughts. From this perspective, the study on hand aims to investigate how mentioned school and educational life influences the lives, understanding of the world, and emotional state of children or young people, and to question the destructive power of these effects on individuals apart from language, culture, and time.

In this article, two novels on the effects of education carried out in different periods, ideologies, and cultures children and young individuals are analyzed. In both of these novels, it is described that the educational applications which originally were designed for the sake of humanity, society, and individuals, may sometimes end up making children and young people feel under great emotional and intellectual pressure. In this comparative education study, based

on *Beneath the Wheel* and *Lying Down to Die*, it is understood that education and school might have destructive effects on children or young individuals, and the blindness towards the children's world is a universal problem independent of language, culture, and period.

Giriş

Antik dönemlerden bugüne dek çağın gerekleri doğrultusunda çocukların dünyayı tanıma ve anlamlandırmasını, topluma entegrasyonunu destekleyen en önemli unsurlardan biri eğitim olmuştur. Eğitim yalnızca bilgi ve becerinin aktarılmasından ibaret değildir (bkz. Schwarz 2011: 265); kavramın toplumsal düzlemde anlam ve uygulama çerçevesi bu tanımdan çok daha geniştir. Geleceğe yönelik bir toplumsal planlamayı, tasarımı ve bunlara uygun inşa süreçlerini niyet olarak her zaman içinde taşıyan eğitim, “toplumun kültürel kanonlarını muhafaza etmek, aktarmak ve telkin etmek üzere özel olarak tasarlanmış bir kurumdur” (Bourdieu’den aktaran Schwarz 2011: 265).

Eğitim politikaları devlet ideolojisinin önemli iktidar araçlarının, Althusser’in kavramıyla devletin ideolojik aygıtlarının (bkz. Althusser, 2000) başında gelir. Dolayısıyla eğitim toplumsal ve siyasi sistemlerden bağımsız işleyen özerk bir sistem değildir ve tarihte özellikle ulusal kimlik inşasının başlıca bileşenlerinden biri olarak işlev görmüş, devletin resmi ideolojisinin halka yayılmasını sağlayan bir araç olarak kullanılmıştır.¹ Bu resmi ideoloji ister demokratik bir anlayışla, ister totaliter bir anlayışla beslensin, inşa edilmek istenen ulusal kimlik imgesinin devamlılığının garantisi her zaman gelecek nesiller, başka deyişle çocuklardır ki bu da ister istemez çocukları sistemlerin nesnesi haline getirir. Günümüzde giderek daha da yaygınlaşan çocuk ve öğrenci merkezli eğitim anlayışlarını temel alan eğitim ve öğretim yöntemlerinde çocukların kendi kişiliklerini özgürce geliştirmesine imkân sağlamak hedeflense de, çocukların toplumsal ve siyasal hedeflerin odağında yer alması ister istemez çocukları bu sonuca, sistemlerin nesnesi olmaya götürür.

Eğitim sistemi toplumun varoluş koşullarını ve gelecek vizyonunu yeni kuşaklara aktarmak gibi olumlu bir misyon üstlenebile, çocuk ve gençlerin kimi zaman dışarıdaki yetişkin dünyasının eğitim üzerinden kendilerine aktarılan beklentileri ile kendi iç motivasyonları arasındaki dengeyi kuramadığı ve ruhsal çöküntüler yaşadığı durumlar söz konusu olabilir. İnsanlığın, toplumun ve bireylerin iyiliği için sürdürülen uygulamalar kimi zaman aksi yönde bir etki oluşturarak çocukların kendilerini duygusal ve zihinsel baskı altında hissetmesine de yol açabilir.

Bir çocuğun hayattaki ilk rehberleri normal koşullarda anne babası, ailesidir. Tüm yaşamsal, duygusal, düşünsel ve zihinsel boyutlarıyla onların şekillendirdiği bir evin mekânı çocuğun dünya algısını biçimlendiren başlıca unsurlardandır. Bunu çocuğun eğitim aldığı okul takip eder. En çağdaş eğitim sistemlerinin uygulanmaya çalışıldığı ve seçenek yelpazesinin geniş olduğu Batı toplumlarında bile aslında çocuk ailenin seçtiği okula gider. Çocuğun eğitim ve öğretim alanında başlangıçtaki tercihleri asimmetrik bir ilişkiyle, ebeveynler tarafından tek taraflı olarak belirlenir; dünyayı algılama merkezi de haliyle kendi dışındaki tercihler tarafından şekillenmektedir.

Edebiyatta eğitim ve eğitim sistemi içinde çocuk ve genç bireylerin yaşadığı sıkıntılar, aşağıda değinileceği üzere sıkça rastladığımız evrensel temalardandır. Bu metinlerde farklı kültürlerde farklı ideolojiler ve politikalar çerçevesinde yürütülen eğitim anlayışlarının bireyler üzerindeki etkilerinin izlerini sürmek mümkündür. Hermann Hesse’nin *Çarklar Arasında* başlıklı romanı ile Adalet Ağaoğlu’nun *Ölmeye Yatmak* romanları bu çerçevede değerlendirilebilir. Eldeki makalede bu iki metin eğitim sistemi konusundaki eleştirel yaklaşımları her iki metinde de ortak bir motif olarak karşımıza çıkan intihar düşüncesi ekseninde karşılaştırılacaktır.

¹ Tarihteki bazı örnekler için bkz. Mardin 1992: 166-168.

Eğitim konulu roman türleri ve intihar motifi

Almanca literatürde roman kahramanının bir eğitim-öğretim kurumunda aldığı eğitimi ve öğretim yöntemlerini konu alan edebiyat eserleri genellikle *Schulgeschichte* (okul hikayeleri), *Schulliteratur* (okul edebiyatı) ve *Schulromane* (okul romanı) gibi adlarla kategorize edilir (bkz. Imai 2001: 1). Bu romanlar temaları bakımından Türkçede "eğitim romanı" ya da "oluşum romanı" da denilen Bildungsroman'dan farklıdır. Bildungsroman'da genellikle "bir insanın yaşamı boyunca geçirdiği tinsel gelişim ve/veya oluşum süreci" (Ünal, 2005) ele alınmaktadır. Bu bakımdan aslında Türkçedeki "eğitim" sözcüğünden daha kapsamlı bir süreç konu alınmaktadır. Eğitim konusunun karşımıza çıktığı diğer kategori olan ve Türkçede çoğunlukla "eğitsel roman" tanımıyla kastedilen Erziehungsroman'da ise, Ünal'ın da belirttiği gibi Bildungsroman'dan farklı olarak asıl temanın bireyin gelişim sürecinden çok, "eğitilmeye uygun bir kişide ahlaki, pedagojik ve pragmatik öğretilerin bıraktığı etkileri ele alan süreç" (Ünal, 2005: 23) olduğu dikkat çeker.

Almanca edebiyatta özellikle 1900'lü yıllarda en sık kaşılaşılan temalardan biri haline gelen (Shin, 2013: 32) eğitim ve okul temalı bu romanların kesişim noktası ise – *Erziehungsroman* ve *Bildungsroman*'dan farklı olarak– eğitim sistemine yönelik eleştiridir. Atsushi Imai eğitim konusunu temel alan eserlerin aslında tek bir tür altında toplanmadığını, *Schulgeschichte*, *Schulliteratur*, *Schulromane* gibi sınıflandırmaların daha çok ortak bir motife işaret ettiğini belirtmektedir (Imai 2001: 1; ayrıca bkz. Mix 1995: 13). Imai'ye göre bu tür romanlarda çoğunlukla "başarılı ve aşırı duyarlı bir genç ana kahraman olarak" karşımıza çıkmakta ve bu genç "çevresiyle çatışma yaşadığı, okuldaki yükümlülüklerinin ve ataerkil ailesinin beklentilerinin baskısına dayanamadığı, uyum sağlama gücü yeterli olmadığı için ya da topluma karşı bir protesto olarak intihar etmekte ya da okuldan uzaklaştırılmaktadır" (2001: 1). Dolayısıyla bu dönem aynı zamanda "Alman romanında öğrenci intiharlarının [da] şaşırtıcı derecede yoğunlaştığı" (Minder'den alıntı için bkz. Mix 1995: 1) bir dönemdir. Alman romanında öğrenci intiharlarının söz konusu dönemde yoğunlaşması, öğrencilerin eğitim sisteminde yaşadıklarıyla başa çıkmakta zorlanmalarının göstergesi olarak yorumlanabilir. Eğitim sürecinde çocuk ve gençlerin karşılaşılabileceği bu türden zihinsel ve duygusal sorunların hangi perspektiften anlatıldığı da edebiyatta konuya yönelik eleştirel tutum açısından önemlidir. Imai özellikle 20. yüzyıl başındaki okul romanlarında yaşananların bir yetişkinin gözünden geriye dönüőle değil, bizzat öğrenci olan ana karakterin gözünden ve sevimsiz bir imgeyle anlatıldığını belirtmiştir (bkz. 2001: 1-2). Günümüzde eğitim konusunu ele alan romanlarda ise motifler, anlatıcı perspektifi, eleştirel tutum vb. açısından geniş bir yelpaze söz konusudur.

Türkçede okul romanı, okul edebiyatı vb. adlarla anılan ve Almanca edebiyattaki gibi çocuk kahramanın gözünden konunun ele alındığı ayrı bir tür bulunmamakla birlikte eğitim sisteminin sorgulandığı romanlar mevcuttur. Özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan eğitim politikalarının çocuk ve genç bireyler üzerindeki izlerini ele alan, hatta gelecek nesiller üzerindeki etkilerini geriye dönüşlerle konu edinen romanlara rastlanmaktadır. Mehmet Toyran, Cumhuriyet döneminde Türkçe edebiyatta otuz kadar yazarın bu konuda eser ürettiğini saptamış, yaptığı tasnif çalışmasının sonucunda "romanların, ilkokul, köy enstitüleri, lise ve üniversite eğitimi ile öğretmenler etrafında yoğunlaştığı" sonucuna varmıştır (2015: 2).² Toyran bu eserlerde, "köy estitüsünden,

² Bu romanlar hakkında ayrıntılı bilgi ve değerlendirme için ayrıca bkz. Oğuz, 2020.

modern eğitim yapılanmalarına kadar (ilkokul, lise, üniversite vb.) pek çok durum ve öğretmenden öğrenciye kadar pek çok eğitsel faaliyet”in ele alındığını belirtmektedir (2015: 2). Kemal Tahir, Halide Edip Adivar, Tezer Özlü, Latife Tekin, Selim İleri, İhsan Oktay Anar, Adalet Ağaoğlu ve Nezihe Meriç’in bazı eserleri eğitim konusunu çeşitli perspektiflerden ele alan Türkçedeki yazarlardan bazılarıdır.

Bu makalede incelenecek romanlardan biri Adalet Ağaoğlu’nun *Ölmeye Yatmak* romanıdır. Söz konusu eser Cumhuriyet dönemi eğitim politikalarının sorguladığı bir metindir. Hermann Hesse’nin *Çarklar Arasında* romanı ise okul ve eğitim sisteminin ele alındığı literatürde önemli eserlerdendir ve 2. Reich döneminde hız kazanan Alman ulusal kimlik idealinin şekillendirdiği eğitim anlayışına yönelik bir eleştiridir. Romanda dönemin okul ve eğitim sistemi öğrencinin gözünden anlatılır. *Ölmeye Yatmak* bir yetişkin romanı olmakla birlikte, Jale Parla’nın deyişiyle, romandaki “büyüyememiş çocuklar”ın (Parla 1979: 55) okul yılları geriye dönüşlerle aktarılır. Bu çalışmanın amacı, Hermann Hesse ve Adalet Ağaoğlu’nun eğitim ve okul süreçlerinin çocuk ya da genç bireylerin yaşamı, dünyayı algılayışı, duygu durumu üzerindeki etkilerini romanlarında nasıl ele aldıklarını intihar motifi üzerinden karşılaştırmalı olarak incelemektir.

E. Durkheim, intiharı “Nasıl bir sonuç vereceği bilinen, kurbanın kendisi tarafından gerçekleştirilen, olumlu ya da olumsuz bir edimin doğrudan ya da dolaylı sonucu olan ölüm” olarak tanımlar (Durkheim 2013: 5). Buna yakın kavramlardan olan intihar girişimini de böyle tanımlanan, fakat ölüm sonucu vermeyen edim olarak açıklar (Durkheim 2013: 5). İntihar düşüncesi ise kişinin ölme isteğini yansıtan ifadeler kullanması, tutum ve davranışlar sergilemesidir (Bkz Bayraktar 2015: 141). Dolayısıyla intihar çeşitli perspektiflerden ele alınabilecek çok boyutlu bir kavramdır. Bu nedenle edebiyatta intihara sürükleyen nedenlerden intihar düşüncesine ya da sözgelimi intihar biçimlerine kadar uzanabilecek geniş bir tematik yelpaze söz konusu olabilir. Öte yandan Durkheim, intihar nedeni diye tanımlanan koşulların neredeyse sonsuz olabileceğini söyler ve kişisel nedenlerden toplumsal nedenlere kadar pek çok örneğe işaret eder (Durkheim 2013: 308). Dolayısıyla intiharın temelinde kültüre, ulusa ve bireye özgü nedenler olabileceği gibi evrensel nedenler de bulunabilir.

Gürsel Aytaç, “Karşılaştırma[nın], ulusal üstü değerlendirme, komparatistiğin temel ilkesi” (2019: 18) olduğunu belirtir. Zemanek / Nebrig de genel ve karşılaştırmalı edebiyat bilimini çeşitli boyutlarıyla ele aldığı *Komparatistik* başlıklı kitabında, herhangi bir temas olmamasına rağmen benzer varsayımlarla ortaya çıkan benzerliklerin araştırılmasının “tipolojik karşılaştırma” olarak kategorize edildiğini belirtir (2012: 16; bkz ayrıca Zima 1992: 94-96). Eldeki makalede eğitim sorunsalı ve intihar motifi üzerinden yapılması hedeflenen karşılaştırmalı inceleme de bu kategori altında düşünülebilir. Zemanek / Nebrig’in kategorisinden hareketle aralarında kültürel, tarihsel vb. düzlemlerde herhangi bir temas olmayan bu iki romanı incelemek çocuğa göre şekillendirilmeyen, aksine eski bir dünyada yeni bir nesil yetiştirmek için yetişkinlerin gelecek projeksiyonlarına uygun inşa edilen bir dünyaya ve eğitim sistemine çocuğun ya da gencin gözünden bakmak açısından ufuk açıcı olacaktır. Bu çerçeveden yola çıkarak, eğitim anlayışının bireyler ve çocuklar üzerindeki etkisinin eleştirisini yapan söz konusu iki roman, “karşılaştırılan tekil fenomenlerin kendine özgü yanlarını ortaya çıkarmak ve aralarındaki bağıntıyı ve bu bağıntının içerdiği genel olanı fark etmek” amacıyla ele alınacaktır (Zemanek / Nebrig 2012: 18).

Hermann Hesse ve *Çarklar Arasında*

Hermann Hesse (1877-1962), 20. yüzyıl Almanca edebiyatın en önemli edebiyatçılarından biri olmasının yanı sıra, çocukluk ve eğitim temalarında başvurulabilecek başlıca yazarlardan biridir. Neredeyse tüm eserleri otobiyografik özellikler taşır ve pek çok eserinde kendi çocukluğunun izlerine de rastlamak mümkündür (ayrıntılı bilgi için bkz. Aytaç 2012: 70). Belki tam da bu nedenle, Aytaç'ın da belirttiği üzere, “Çocuk ruhunu onun kadar ciddiye almış, eğiticiliğin, öğreticiliğin sorunlarına onun kadar önem vermiş az yazar” bulunmaktadır (Aytaç 2012: 67).

Hesse'nin 1903-1904 yılları arasında yazdığı ve önce *Neue Zürcher Zeitung*'da tefrika edilen romanı *Çarklar Arasında*, 1906 yılında S. Fischer Yayınevi tarafından yayımlanır (Zeller 2018: 56). Yazarın ikinci romanı olan *Çarklar Arasında*'nın yazıldığı bu dönem hızlı bir sanayileşmenin gerçekleştiği, nüfusun hızla arttığı Wilhelm Almanyası'na (bkz Fulbrook 2008: 137-138) tekabül eder. 2. Reich'in kuruluşunun ardından güçlü militarist duygularla beslenen ulusal kimlik idealinin belirginleşmesi dönemin ayırt edici özelliğidir. Bu ideali tabana yayma görevini üstlenen araçların başında ise eğitim sistemi gelir. 2. Wilhelm'in 1889 tarihli buyruğu [die Allerhöchste Ordre] okul sisteminin iktidarın siyasi meşrulaştırılmasına hizmet eden bir araç haline gelmesini sağlayan itici güç olmuş, (Mittermüller 2020), bunun ardından eğitim alanında yeni ulusal kimlik idealini gerçekleştirmeye yönelik çeşitli yaklaşımlar hız kazanmıştır (Shin 2013:15-25; ayrıca bkz. Berg 1993: 611-612). Bu çerçevede Berg, gençlik politikalarına ve gençlerin yetiştirilmesine ilişkin saldırgan bir milliyetçilikle beslenen önlemlerin giderek arttığını, hatta söz konusu önlemlerin “gençlerin hayatında devlet kontrolünde olmayan hiçbir ‘boşluk’ kalmasına izin vermeyen bir ağ haline” geldiğini belirtmektedir (Berg 1993: 608). Eğitimde itaatkarlık, görev bilinci, düzenli olmak, dakiklik gibi erdemlerin, ayrıca vatansızlığın, dini değerlerin, Alman dilinin vb.nin öneminin özellikle vurgulandığı görülmektedir (Berg 1993: 614).³

Söz konusu gelişmelere paralel olarak Almanca edebiyat tarihinde eğitim sisteminin eleştirildiği, Alman eğitim idealinin gençler üzerindeki etkilerini yansıtan, hatta öğrenci intiharı motifini konu olan örnekler ortaya çıkmaya başlamıştır. Nitekim *Çarklar Arasında* da, 2. Reich dönemindeki disipline dayalı bir okul ve eğitim anlayışının ve çocukların aile, okul ve toplum üçgenindeki konumunun ele alındığı bir metindir. Aytaç'ın da işaret ettiği üzere, yazarın Maulbronn manastır okulundaki öğrencilik izlenimlerinin melankolik-romantik bir atmosfer içinde işlendiği bu eser, “otoriter okul eğitimine karşı bir eleştiri”dir (Aytaç 2012: 81).

Çarklar Arasında Almanya'nın küçük bir kasabası olan Schwarzwald'da yaşayan Hans Giebenrath adlı bir gencin hikayesidir. Babası “Tanrı'ya ve devlet büyüklerine gereken saygıyı göstermekte kusur etmeyen, sarsılmaz yasalara körü körüne boyun eğen” bir küçük burjuva (s. 9)⁴ olarak eski, geleneksel kuşağın temsilcisidir. Hans kasabadaki çocuklar arasında Maulbronn Manastırı'nda parasız yatılı okumak için açılan sınav konusunda başarı vaat eden tek öğrencidir.

Maulbronn Manastırı, ülkenin kuzeybatısında ormanlık tepelerin, sessiz küçük

³ Bu anlayışın dönemin ders planlarına nasıl yansdığına dair ayrıntılı bir çalışma için bkz. <https://www.kindergartenpaedagogik.de/fachartikel/geschichte-der-kinderbetreuung/weitere-historische-beitraege/kaiserlich-nationalistische-erziehung-im-deutschen-kaiserreich-1871-1918/> (en son erişim: 10.02.2022).

⁴ Metinden alıntılar için bkz. Hesse, 2019.

göllerin arasında bulunmaktadır. Manastırın bu konumu gençleri “kent ve aile yaşamının dikkatleri dağıtan olumsuz etkilerinin uzağında” tutmayı, böylece “dışarıdaki yoğun yaşamın zararlı etkilerinden korumayı” sağlar (s. 68). Okulda gençlerin içindeki “vahşi ve kural tanımayan, uygarlığa ters düşen” şeyin “sökülüp atılması gerekir”. Bunun için,

[...] okulun da doğal insanı ilkin parçalayıp dağıtması, dize getirmesi ve zor kullanarak onu belli sınırlar içine hapsetmesi gerekir. Okulun görevi, üst makamlarca benimsenmiş ilkelere uygun olarak insanı toplumun yararlı bir üyesi yapmak ve onda kimi özelliklerin ortaya çıkmasını sağlamaktır; öyle özellikler ki, ilerde geliştirilip mükemmelleştirilmeleri okulda titizlikle sürdürülmüş kışla eğitimi tamamlayıp bütünlesin, tepesinde bir taç gibi oturup süslesin onu. (s. 59-60)

“Üst makamlarca benimsenmiş ilkeler” Wilhelm Almanyası’nın yukarıda belirtilen eğitim idealleridir ve bu ifadelerden eğitimin toplumsal bir projeye dönüştüğü açıkça anlaşılmaktadır. Okuldaki pek çok uygulamaya, sözgelimi öğretmenlerin başkaldıran ya ruhsal bir çöküntüyle derslerinde başarısız olmaya başlayan bir öğrenciye yaklaşımlarına, cezalandırma yöntemlerine bakıldığında, eğitimin yukarıdaki alıntıda tanımlanan nihai hedefinin her şeyin, özellikle de çocuk bireylerin ihtiyaçlarının üzerinde tutulduğu fark edilir.

Hali vakti yerinde ailelerin çocuklarının okutulabildiği, diğerlerinin ise ancak sınav kazanarak eğitimini sürdürebildiği bir sistemde bu türden bir okulun sınavını kazanmak Hans’ın eğitim hayatına devam etmesinin tek yoludur. Öte yandan kasaba halkının Hans’ın başarısı için elinden geleni yapması; öğretmenlerin, müdürün, rahibin her fırsatta Hans’a ders çalıştırması, kendi gerçekleşmemiş başarı hayallerini onun üzerinden gerçekleştirmek istediklerini düşündürmektedir ve böyle yapmakla aslında Hans’ın omuzlarına ağır bir yük bindirmiş de olurlar. Muhtemelen başka şansı olmadığı için Hans’ın da “ölümcül bir korku”yla (s. 36) kendisinden beklenenleri kabullendiği, içselleştirdiği hissedilir. Aile, kasaba halkı, kilise, öğretmenler, okul müdürü tek bir beden olmuş gibi ortak hareket eder ve aslında metinde her biri dönemin eğitim anlayışının temsilcisidir.

Romanın daha ilk kısımlarında bile Hans’ın oyun oynamak ya da serbestçe dolaşmak istediğinde vicdan rahatsızlığı duyması, dış dünyanın başarı beklentisi ile kendi iç dünyası arasında gerginlik oluşmasına sebep olur. Nitekim bu dönemde Hans’ın, zaman ilerledikçe şiddetlenecek başağrıları başlar. Bu ağrılar metinde aynı gerginliği hatırlatmak üzere sürekli tekrarlanan bir motif olarak karşımıza çıkar ve eğitim sisteminin içinde Hans’ın duygu durumunu yansıtan bir imge olarak nitelenebilir; benzer şekilde bu süreçte Hans’ın melankolik ve tedirgin ruh halinin ileride patlak verecek duygusal sıkıntılara ve intihar düşüncesine zemin hazırladığı da söylenebilir.

Hans sınavı kazanır ama bundan sonra da hayatında değişiklik olmaz, bu kez de okulda başarısını sürdürmek için yine çok ders çalışmak zorundadır. Okuldaki pek çok uygulamada eğitimin nihai hedefinin her şeyin, özellikle de çocuk bireylerin ihtiyaçlarının üzerinde tutulması Hans’ın duygu durumunun giderek kötüleşmesine yol açar.

Yukarıda Almanca edebiyattaki okul romanlarının bir özelliği olarak değinildiği üzere, metinde olay örgüsü 3. tekil şahıs anlatıcı tarafından Hans’ın perspektifinden anlatılmakla birlikte, zaman zaman anlatıcının okul ve eğitim sistemine yönelik eleştirel yaklaşımı ağırlık kazanır. Sözgelimi öğrencilerin okula kabul töreninde anne babaların yaklaşımının betimlendiği kısımlarda, ailelerin “kendi çocuğunu maddi çıkar uğruna elden çıkardığını düşünmemesine” dikkat çekilir (s. 76). Burada kastedilen öğrencilerin

“doğru yoldan şaşmamak koşuluyla” geleceklerinin “devlet baba tarafından güvence altına alınması”dır. Anlatıcı “Bu güvence karşılığında ödenecek ücreti” o anda çocukların da ailelerin de farkında olmadığına işaret eder. (s. 76). Bu “ücret” manastırın rahle-i tedrisinden geçen öğrencilerin kendi doğal yönelimlerini yitirmesi, onlara hayatta seçim hakkı tanımaması değildir sadece; çeşitli nedenlerle eğitim sürecini tamamlayamayanların hayatlarında geri dönüşü olmayan yaralar açılmasıdır:

Bazen biri bu dünyadan göçer, ilahilerle gömülür ya da birkaç arkadaşının eşliğinde memleketine yolların. Bazen de biri çıkar, manastırdan kaçıp gider ya da işlediği ağır suç ve günahlar nedeniyle okuldan kapı dışarı edilir. Kimi zaman da, –ki seyrek karşılaşıp üst sınıflarda görülen bir durumdur bu– çaresizliğe ve umutsuzluğa kapılan biri bir gençlik bunalımı sonucu kestirme ve karanlık bir yol seçer kendine, kafasına bir kurşun sıkarak ya da kendini suya atarak canına kıyar. (s. 106)

Başlangıçta örnek öğrenci olarak tarif edilen Hans da anlatının devamında bu kayıp ruhları temsil eden bir örneğe dönüşür. Dönüşüm, Hans’ın okulda Hermann Heilner adlı bir öğrenciyle karşılaşmasıyla başlar. “Şair/yazar” Heilner, Hans’ın karşıt karakteri gibidir. Titizliği, çalışkanlığı ve örnek bir öğrenci olmasıyla devlet ideolojisinin, eğitim anlayışının temsilcisi olmaya aday Hans’ın aksine Heilner, tüm bunlara başkaldıran, – Hans’ın ifadesiyle– “acayip bir çocuk”tur, “Romantik biri, bir şair/yazar”dır (s. 87). Aslında Heilner, Hans’ın içindeki diğer karşıt kutbu, bir yandan eğitim sistemine ayak uydurmaya çalışırken diğer yandan içinde ona başkaldıran kuvvetleri temsil ediyor gibidir.

Birbirine taban tabana zıt iki yaklaşımı temsil eden bu iki karakter arasındaki dostluk zamanla Hans’ın hem okul başarısı hem de hayatla kurduğu hassas duygusal denge konusunda bir tehdit oluşturmaya başlar. Hans’ın ilk kez sınava hazırlandığı dönemde başlayan başağrılarının bu dönemde nüksetmesi (s. 98) de duygusal dengesinin bozulduğunun işareti olarak yorumlanabilir. Zamanla Heilner’le daha da yakınlaşan Hans derslerinden uzaklaşır, hatta çevresine duyduğu yabancılık hissi giderek kuvvetlenir ve kendi hayal dünyasına çekilir (s. 127). Aslında Hans’ta görülen bu değişiklikler onun koşulsuz kabullenmesi gereken eğitim sisteminden ve bir öğrenci olarak kendisinden beklenenlerden uzaklaşarak kendi içine bir yolculuğa başlamasının işaretleri olarak yorumlanabilir. Ancak dışarıdaki yetişkin dünyasının beklentileri ile kendi iç motivasyonu arasındaki dengeyi kuramadığından, ruhsal çöküntü yaşamaya başlar. Heilner’in okuldan kaçması, sonra da okuldan atılmasıyla Hans daha da kötüleşir ve bu durumunun bir sinir hastalığına dönüşmesi endişesiyle eve gönderilir. Eve gitmek de Hans’ı iyileştirmez, çünkü kimse tarafından sevilmediğini hissetmektedir. Bunun temelinde o güne kadar kasabalıların umut bağladığı bir çocuk olan Hans’ın okulda başarısını sürdüremediği için artık bu rolünü yitirmesi yatmaktadır (s. 145-146).

Her ne kadar tüm bu gelişmeler çevresindekilerin yüklediği sorumluluklardan kurtulması anlamına gelse de, baştan beri kendi ihtiyaçlarına kulak vermeyi öğrenme fırsatı bulamamış bir çocuk olan Hans’ın yeni durumla başa çıkmakta zorlandığı fark edilir. Başta aileyi temsil eden baba figürü ile toplumu temsil eden kasaba tarafından dayatılan, ardından da okul, öğretmenler ve eğitim sistemi tarafından sürdürülen anlayış Hans’ı ruhsal bir parçalanmaya sürükler. Hesse’nin romanında eğitim sistemine hizmet eden bu aktörler gerçek kimliğin yok edilmesini amaçlayan zarar verici bir mekanizmanın parçaları gibidir.

Dâhi öğrencilerle öğretmenler arasında oldum olası bir uçurum vardır, okullarda boy gösterecek böyle kişilere öğretmenler baş belası gözüyle bakarlar. [...] Sınıfında bir dâhi görmektense birkaç eşek görmek daha çok memnun eder bir öğretmeni. Aslında bu

tutumunda da haksız sayılmaz, ne de olsa görevi olağandışı ve acayip kişileri değil, iyi Latince ve matematik bilen dürüst ve efendi orta sınıf insanımı yetiştirmektedir. [...]Böylece her okulda yasa ve deha arasındaki savaş yinelenip duruyor; her yıl yetenekli öğrencileri bir fidan gibi kökünden söküp atmamak için devlet babayla okulların el ele verip aralıksız çaba harcadığını görüyoruz. (s. 115-116)

Romanda temsil edilen öğretmen figürü de çocuk dünyasına yönelik körleşmenin bir başka örneği olarak karşımıza çıkar:

Müdür beyden tutunuz da baba Giebenrath'a, öğretmenler ve belleticilere varıncaya kadar gençleri eğiten, görevlerine pek düşkün kişiler Hans'ta kendi isteklerinin karşısına dikilen bir engel görmüşlerdi, kafa tutup direten, hantallık, uyuşukluktan kaynaklanan bir engel; işte bu engelin baskı kullanılıp zora başvuruyla ortadan kaldırılması gerekiyordu. (s. 139)

Diğerlerinin bir engel olarak gördüğü şey aslında Hans'ın ortaya çıkmak isteyen gerçek kimliğinin yansımasıdır. Ama metnin devamında ne eğitim sistemi amacına ulaşır ne de Hans ruhunun ihtiyaçlarına uygun bir kimlik inşa edebilir. Aksine, eve döndükten sonra Hans sık sık ölümü düşünmeye başlar. “Canına kıymak için sürdürdüğü hazırlıklar ve bunun kendisinde uyandırdığı güven duygusu, Hans'ın ruh durumu üzerinde olumlu bir etki yap[ar]” (s. 147). Eskiden beri hoşlandığı kız arkadaşı Emma'yla yakınlaşması sayesinde intihar düşüncesinin geçici olarak hafiflediği fark edilir, Hans artık canına kıyabileceğine inanmamaktadır (s. 161); ama Emma'nın birdenbire kasabadan ayrılmasıyla her şey tekrar altüst olur. Bu arada Hans'ın babası oğlunun bir sanat öğrenmesine karar verir ve Hans tornacılığı öğrenmek üzere bir atölyede çalışmaya başlar. Bir gün arkadaşlarıyla meyhaneye giden Hans çok sarhoş olur. Bu durumda eve gitmeye utanır ve kendini çimenlere bırakır. Ertesi gün Hans'ın ırmakta boğulduğu anlaşılır. Roman Hans'ın intihar edip etmediği konusunda belirsiz bir sonla biter, ama metinde Hans'ın okuldan eve gönderilişiyle başlayan baht dönüşünün ardından giderek derinleşen bir çöküş yaşaması ve sık sık intiharı düşünmesi bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.

Metnin bütününde açık ya da örtük olarak karşımıza çıkan eğitim sistemine yönelik eleştirilerin içinden, yazarın, anlatıcının sesinin arkasına gizlenen düşünceleri yansıtır: Hesse devlet, aile ve okul üçgeninden oluşan sistemin çarkları arasında kalan çocuk ve genç bireylerin bireyselliklerinin öğütüldüğünü ve onların sisteme doğrudan hizmet eden bireylere dönüştürülmek istendiğini söylemektedir (bkz. S. 59-60). Dışarıdaki yetişkin dünyasının eğitimle kendisine aktarılan beklentileri ile kendi iç motivasyonu arasındaki dengeyi kuramayan çocuk ve gençler ise içine düştükleri kriz durumundan çıkış yolu bulamayıp “suskun bir direniş içinde kendi kendilerini yiyip bitir[mekte]” (s. 115-116) ve intihara sürüklenebilmektedir.

Adalet Ağaoğlu ve *Ölmeye Yatmak*

Adalet Ağaoğlu (1929-2020) 20. yüzyıl Türkçe edebiyatın en önemli yazarlarından biridir. 1950'li yıllarda pek çok radyo ve tiyatro oyunu yazmış, 1970'li yıllardan itibaren roman ve öykü yazmaya başlamıştır. Yazdığı çok sayıda roman ve öyküde Türkiye'nin yakın tarihinden çeşitli dönemleri ve bu dönemlerde yetişen kuşakların yaşadıklarını anlatmıştır.

Bu çalışmada ele alınacak olan *Ölmeye Yatmak* (1973) yazarın ilk romanıdır ve *Bir Düğün Gecesi* (1979) ve *Hayır* (1987) başlıklı romanlarıyla birlikte *Dar Zamanlar*

üçlemesinin ilk kitabıdır. Temasını “Türkiye Cumhuriyeti’yle aynı yıllarda doğmuş, Atatürk’ün ölümünden sonra yetişmiş kuşakların bireysel yaşamöyküleri ile bu yaşamları çevreleyen ve çerçeveleyen toplumun panoraması” (Akatlı 1994: 4) olarak özetleyebileceğimiz roman, Cumhuriyet döneminin idealleri doğrultusunda yetişen bir kadın olan başkarakter Aysel ve arkadaşlarının okul yıllarının hikâyesini konu edinir. Romanın başında Aysel “ölmeye yatmak” üzere bir otel odasına gider. Aysel’in 07.22-08.49 saatleri arasında bu otel odasında geçirdiği bir saat yirmi yedi dakikalık bir anlatı zamanını kapsar ve bu düzlem romanın çerçeve anlatısıdır. Buradaki 1. tekil şahıs anlatıcı, yetişkin bir birey olan Aysel’in kendisidir. Bunun dışında roman “büyümememiş çocuklar” olan (Parla 1979: 55) Aysel ve arkadaşlarının okul yıllarını karakterlerin hem iç dünyalarını hem de dış dünyalarını analiz ederek yansıtan bir 3. tekil şahıs anlatıcının anlattıkları, radyo ve gazete haberleri, sınıf arkadaşı Aydın’ın günlüğü ve mektuplaşmalar olmak üzere farklı anlatı düzlemlerinde ilerler. Söz konusu düzlemlerde anlatılanlar Aysel’i otel odasında ölmeye yatmaya götüren tarihsel, siyasi, kültürel vd. diğer nedenleri içeren geçmişin anlatısıdır. Romanda anlatılan zaman ise, 1938’den 1968’e kadar olan zaman dilimidir. Bu yıllar, Cumhuriyet tarihinde modernleşmenin ve uluslaşmanın önemli aşamalarını kapsayan, ayrıca 2. Dünya Savaşı’nın Türkiye siyaseti ve ekonomisi üzerindeki etkilerinin hissedildiği bir dönemdir. Aysel ve arkadaşlarının okul yılları da aynı zaman dilimine denk gelmektedir. Dolayısıyla romanda Türk modernleşmesinin inşasını gerçekleştirmeye yönelik bir dizi yeniliğin uygulandığı bir dönemin konjonktürüne ve ulusal kimlik anlayışına uygun bireyler yaratma amacına hizmet eden bir eğitim sisteminin çarklarına karışmış çocuk ya da genç bireyler ele alınmaktadır.

Aysel ve arkadaşları 1924’te kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu’ndan önce eğitim almış, Osmanlı geleneğini sürdüren bir kuşağın çocuklarıdır. Başka bir deyişle, böyle bir kuşağın çocukları olarak Cumhuriyet döneminde uygulanan kültür politikaları temelinde kurgulanmış bir eğitim sisteminde okula giderler ve Aysel’in deyişiyle “yeni doğmakta olan bir kuşağın” (s. 29) temsilcileridir. Söz konusu yılları kapsayan dönemde uygulanan eğitim politikalarıyla geçmişe özgü geleneksel anlayış ve yapıları ortadan kaldırıp “radikal reformlarla Batı’ya kapılar [açmak]” (Kafadar 2007: 351) hedeflendiğinden, gerçekleştirilen reformlar “pratik ve pedagojik sebeplerden çok, sosyal ve kültürel sebeplere” (Kafadar 2007: 351) dayanmaktadır. Buna paralel olarak okullardaki eğitim ders müfredatlarının yanı sıra hedeflenen kültür politikalarına uygun bireyler yetiştirme çabalarını da kapsamaktadır. Bu nedenle okullar, hatta sokaklar ve kamusal alanlar gibi mekanlarda devletin resmi ideolojisi hâkimken, evler gibi “eski kültürle bütünleşmiş gayr-ı resmi mekânlar”da (Çavuş 2015: 340) çoğunlukla geleneksel anlayışın sürdürülmesi söz konusudur. Dolayısıyla başta Aysel olmak üzere romandaki karakterler hem sokakta, hem evde, hem okulda, hem de yaşamın diğer mekânlarında iki anlayış arasındaki farklılıkları ve çatışmayı bizzat deneyimleyen hatta bu çatışmayla başa çıkmak zorunda kalan bir kuşağın temsilcileri olarak da düşünülebilir. Eğitim sisteminde ve diğer alanlarda gerçekleşen yeniliklerin Kafadar’ın deyişiyle daha önceki dönemlere özgü “ıslahat” hareketlerinden çok “inkılâp” ve hatta “ihtilal” karakterinde olması (bkz. 2007: 351) ise kuşaklar arasındaki çatışmanın, aynı zamanda çocuklar üzerindeki yükün de şiddetini arttıran unsurlar olarak ele alınabilir.

Romanda farklı düzeylerde ve anlayışla eğitim veren okul örnekleri karşımıza çıkar. Bunlardan ilki, Aysel ve arkadaşlarının birlikte okuduğu ilkokuldur. Roman, Aysel’in “ölmeye yattığı” çerçeve anlatının ardından ilkokul mezuniyet müsamesesinin hazırlığıyla başlar. Müsamereyi çocukların ilkokul öğretmeni Dünder öğretmen

düzenlemektedir. Dünder öğretmen anlatıldığı satırların arasında yazarın Cumhuriyet döneminin çağdaş ve ilerici olması hedeflenen eğitim modelinin uygulamada çocuk dünyasına uzak bir örneğe dönüşmesine ilişkin eleştirel yaklaşımı hissedilmektedir. Nitekim dönemin eğitim anlayışının uygulayıcılarından biri olan Dünder öğretmen “Büyüklerimiz ne yaparsa iyidir” (s. 145) anlayışını benimseyen ve onları “insanüstü varlıklar” (s. 144) gibi gören bir eğitimci olarak betimlenir. Gazete yoluyla bakanlığın yeni eğitim planlarını “ilgiyle ve beğeniyle” (s. 144) izleyen ve “Öğrencilerini ileri, ülkücü yetiştirmek için elinden geleni yapan” Dünder öğretmen merkezden gönderilen buyrukları koşulsuz uygulattıran bir öğretmendir.

Merkezden gelen bir emirle, “Batıya pencere açılması” (s. 12) belirtilip müsamereye –koronun söylediği marşlar, Ergenekon destanı, kızların çiçek erkeklerin böcek olduğu piyesler ve temsillerin yanı sıra– “oğlanların kızlara sarılacağı” (s. 12) polka ve rondonun da dahil edilmesi gerektiği bildirilince, Dünder öğretmen çocukların koşullarını göz önünde bulundurmaksızın bu talebi en iyi şekilde gerçekleştirmeyi kendine görev edinir. Ancak müsamereler telâşının anlatıldığı satırların arasında dönemin yukarıda değinilen çatışmalarını yansıtan ikonografik pek çok unsur fark edilir. Bunlar ağırlıklı olarak eski ile yeni, gelenek ile modern olan arasındaki çatışmayı örnekleyen unsurlardır. Bir ilkokul binasında gerçekleştirilen müsamerede İstiklal Marşı okunduğunda ayağa kalkıp selam duran kumandanlar ile utanarak yerlerinden kalkmayan başörtülü kadınlar tarafından temsil edilen iki kutup arasında fötrlü, kasketli erkeklerden, başörtülü ya da başlarında tavuskuşu tüylü şapka olan kadınlara kadar yayılan bir mozaik söz konusudur. İzleyiciler arasında kızlı erkekli dansları alkışlayanların da bakmaya dayanamayanların da olması, toplumun modernleşme adımları karşısında benimsediği tutumlar arasındaki farkları yansıtmaktadır. Anlatının merkezinde başkahraman Aysel olmakla birlikte, anlatılan mezuniyet müsameresinde ismi geçen diğer bütün çocuklar da –Aydın, Sevil, Namık, Semiha, Hasip ve Ertürk– okul yıllarında aynı çatışmayı ailelerinin Cumhuriyet reformları konusunda benimsediği anlayış doğrultusunda farklı açılardan tecrübe ederler. Nitekim romanda anlatılan okul yaşantısının ve eğitim anlayışının merkezinde akademik bilginin aktarıldığı bir müfredattan çok “yeni doğmakta olan kuşağın” (bkz. s. 29) temsilcilerine uygun davranış kalıplarının benimsenmesi yer almaktadır. Sözelimi Dünder öğretmen yüzünü Batı’ya dönen bir topluma uygun bireyler yetiştirmeyi kendine ilke edinmiş bir karakterdir. Bu nedenle “beş yıllık ilkokul eğitimi süresince Ali ve arkadaşlarına yalnızca matematik, coğrafya, tarih” (Sürgit 2014: 149) öğretmekle kalmamış, yüz yıkamak, düzgün giyinmek, saç taramak, düzgün konuşmak vb. (s. 58) gibi becerileri de kazandırmaya gayret etmiştir. Kaymakamın oğlu Aydın ile savcının kızı Sevil “Batı standartlarında yaşayan” (bkz. Sürgit 2014: 147) ailelerden gelmeleri sayesinde aralarında en şanslı olanlardır. Buna karşılık Ali bir köylü çocuğu, Aysel ise bir bakkalın kızı olarak gelenek ile modern arasındaki çatışmayı en çok hissedendendir.

Romanda karşılaştığımız bir diğer okul örneği olan Aysel’in gittiği ortaokulda da öğrencilere karşı benimsenen tutum benzerdir. Bir kız öğrencinin kısa kesimli saçının olması, modern bir giyim tarzını benimsemesi vb. gibi özellikler romanda pek çok yerde kadının toplum içinde modernleşmesinin göstergeleri olarak tekrarlanır. Dış dünyanın gözünde “köylü gibi olmak” ise romanda, Cumhuriyetin idealleri doğrultusunda modern ve çağdaş bir yaşam kurmaya çalışan halkın modernlik ve çağdaşlık konusundaki önyargılarının ve bu ideallere şeklen uymayanlara yönelik farklı düzlemlerde ötekileştirmenin ifadesi olarak karşımıza çıkar. Aysel de bütün okul hayatı boyunca

“köylü gibi” görünmesinden dolayı küçümsendiğini hisseder. Sözelimi tarih öğretmeni Aysel’den saçlarını “Garplı bir kız gibi kestirmesini, alagarson yaptırmasını” (s. 109-110) ister. Aysel’in giyim kuşamı ve örgülü saçları (s. 64) ve zaman zaman başını kapatmak zorunda kalmasına (s. 78, 89) Aydın’ın “tepeden bakması” (s. 78), adı Vatan ve Vazife olan piyesteki küçük köylü kızı canlandırması için Aysel’in seçilmesi (s. 97-98) Aysel’in okul yaşamında ötekileştirildiğini hissettiği çok sayıda örnekten bazılarıdır.

Bir kız öğrencinin kısa kesimli saçının olması, modern bir giyim tarzını benimsemesi, erkek arkadaşlarıyla ilişkilerinde muhafazakâr davranmaması romanda pek çok yerde kadının toplum içinde modernleşmesinin göstergeleri olarak tekrarlanır. Bu ve benzeri satırların ardında Ağaoğlu’nun eleştirel yaklaşımı hissedilmekte; yazarın yeni kurulan Cumhuriyet’in idealleri sadece bir şablon olarak alınıp okullarda çocuklara ezberletilmek istendiğinde, bunların çocuk ve genç bireylerde sebep olabileceği ruhsal çöküntüye işaret etmek istediği anlaşılmaktadır. Nitekim Aysel iki kez intihar etmeye kalkışır. Aysel’in ilk intihar girişiminin sebebi, babasının ortaokula gitmeye izin vermemesidir. Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda kızların aydın bir Cumhuriyet kadını olarak yetiştirildiği bir dönemde okuma hakkını zorla elde etmek zorunda kalan Aysel “kendini dereye atar” (s. 44). Romanın başlangıcında tanık olduğumuz ikinci intihar girişimi, otel odasında “ölmeye yatması” da geleneksel bir aile terbiyesi alan ama modern Türkiye’nin eğitim sisteminde aydın bir Cumhuriyet kadını olarak yetişen Aysel’in bu iki kimliğinin ömür boyu çatışmasının sonucudur.

Ertürk’ün gittiği Bursa askeri lisesi de yazarın eğitim sistemindeki uygulamalara yönelik eleştirisinin fark edildiği bir başka örnektir. Ertürk bir gün kitapçı tezgâhında *Dar Kapı* adlı bir kitap görür ve adı ona çocukluğunda dinlediği *Kırk Haramiler* masalını hatırlattığı için kitabı alır. Ders kitapları dışında ilk kez kendine ait bir kitabı olduğu ve “kendi kendine almaya karar verdiği” (s. 141) için sevinçlidir. Okudukça *Kırk Haramiler*’den iz bulamadığı bu kitap, eşcinsel bir yazar olan Andre Gide’e aittir. Bu nedenle “Milliyetçi bir öğrenci olarak yetiştirmeye” çalışıldığı askeri okulda elinde “bilmeden” aldığı bu romanla yakalandığında vatan haini olmakla, Türk gençliğine kara leke sürmekle suçlanır. Onyediy yaşında bir genç olan Ertürk vatan haini, “bir ahlak düşkün” olmaktansa ölmeyi düşünmeye başlar. “İnsanın kendini ne gibi yollarla öldürebileceğini” denese de, sonunda “bir askeri yatılı okulda asla öldüremeyeceğini”, ayrıca “bilmeden” vatana nasıl ihanet edilebileceğini, “‘Oku’ diye verdiklerinden gayri bir şey okumamayı, ‘Düşün!’ dedikleri dışında hiçbir şey düşünmemeyi” öğrenir (s. 141-142). Romanda verilen bu örnek, Andre Gide’nin kişiliği ya da kitabın içeriğine yönelik bir sorgulamadan çok, gençlerin dünyasına karşı körleşmiş eğitimciler karşısında genç bir bireyin merak ve okuma arzusundan baştan vazgeçmek zorunda kalmasını ve bundan dolayı yaşadığı köşeye sıkışmışlık duygusunu ve intihar düşüncesine sürüklenmesini ortaya koymaktadır.

Çarklar Arasında ve Ölmeye Yatmak Romanlarının Karşılaştırmalı Değerlendirmesi

Çarklar Arasında ve Ölmeye Yatmak ele alınan dönemin eğitim anlayışlarının çocuk ve genç bireyler üzerindeki etkilerini konu eden ve uygulanan eğitim politikalarına yönelik eleştiri içeren romanlardır. Yukarıda da değinildiği gibi, *Ölmeye Yatmak* yetişkin romanı olmakla birlikte, metindeki “büyümemiş çocuklar”ın okul yılları geriye dönüşlerle aktarılmakta, *Çarklar Arasında*’da ise dönemin okul ve eğitim sistemi henüz çocuk olan

Hans'ın gözünden anlatılmaktadır. *Çarklar Arasında 2*. Reich döneminde hız kazanan Alman ulusal kimlik idealinin şekillendirdiği eğitim anlayışına yönelik bir eleştiri; *Ölmeye Yatmak* ise Türk ulusal kimliğinin inşa edildiği Cumhuriyet dönemi eğitim politikalarını sorgulayan bir romandır. Dolayısıyla iki romanın ortak noktası ulusal kimlik anlayışına uygun bireyler yaratma amacına hizmet eden ve buna uygun bir anlayışı aşıl原因an eğitim sisteminin çarklarına karışan çocuk ya da genç bireylerin ele alınmasıdır. İki romanın bu noktada ayrıldığı yer ise, *Ölmeye Yatmak*'ta eğitimin yeni bir döneme geçiş sürecinde yeni bir sistemin inşasına hizmet etmesi, *Çarklar Arasında*'da ise mevcut sistemin devamlılığını sağlamaya yönelik olmasıdır. Romanların ikisinde de, eğitim sisteminde aslında insanlığın, toplumun ve bireylerin iyiliği için tasarlanan eğitim uygulamalarının çocuk ve genç bireylerin kimi zaman kendilerini duygusal ve zihinsel açıdan baskı altında hissetmesine yol açabildiği konu edilmektedir.

İki romanın da kahramanları toplum, aile ve okul arasında sıkışmış bireyler olarak karşımıza çıkmaktadır. Hans babasının ve bütün sosyal çevresinin temsil ettiği ataerkil bir düzenin eğitim anlayışı doğrultusunda eğitim alırken, “üst makamlarca benimsenmiş ilkelere uygun olarak insanı toplumun yararlı bir üyesi yapma[nın]” hedeflendiği, eğitimin nihai hedefinin her şeyin, özellikle de çocuk bireylerin ihtiyaçlarının üzerinde tutulduğu fark edilmektedir. “Büyüklerimiz ne yaparsa iyidir” (s. 145) anlayışını benimseyen ve merkezden gönderilen buyrukları koşulsuz uygulattıran bir öğretmen olan Dünder öğretmenin temsil ettiği anlayış da aynı doğrultudadır. Dünder öğretmenin temsil ettiği ve romanda ele alınan okul örneklerinde de görülen uygulamalar, Cumhuriyet reformlarının getirdiği değişim ve dönüşüm atmosferinde çocukları bir iç çatışmaya sürükleyebilmektedir. Bu bağlamda Hesse eğitim sistemini ve sonuçlarını sorgularken, Ağaoğlu eğitim sisteminin taleplerinin çocukları toplumsal hayatta sürükleyebileceği durumları vurgulamaktadır.

İncelenen iki romanda da, yetişkin dünyasının eğitimle aktarmak istediği beklentiler ile kendi iç motivasyonları arasındaki dengeyi kuramayan karakterlerin ruhsal bir çöküntüye sürüklendiği görülmektedir. Buradan hareketle, anlatı perspektifleri farklı olmasına rağmen tematik ortaklığı olan bu romanların bir diğer kesişim noktası, kahramanların aldıkları eğitimin etkisiyle, doğrudan ya da dolaylı olarak, intihar düşüncesinin gündeme geldiği bir duygu durumuna girmesidir. *Çarklar Arasında*'da Hans, başarılı bir öğrenci ve örnek bir vatandaş olması konusunda herkes ondan umudunu kestiğinde bile kimliğini özgürce inşa edebileceği bir ortam bulamamış, babasının onun yerine karar vermesi üzerine tornacı olmak zorunda kalmıştır. Hans'ın intihar fikrine kapılması, sonunda da muhtemelen intihar etmesinin sebebi çocuk dünyasına karşı körleşmiş aile, okul ve toplum üçgeninin ortasında köşeye sıkışarak kendine bir çıkış yolu bulamamasıdır. Ertürk'ü aynı muhtemel sonuçtan alıkoyan ise, askeri okulda bunu yapma fırsatını bulamamış olmasıdır. Ancak bu olaydan sonra “itaatkâr” bir bireye dönüşmesi aslında Hans gibi onun da bir bakıma eğitim sisteminin çarkları arasında parçalanıp yok olduğunu gösterir. Aysel ise ölmeye yattığı otel odasından çıkmakta, onun hikâyesi diğerlerinin aksine yeniden başlangıca evrilebilecek bir ihtimalle bitmektedir, nitekim Aysel yetişkin bir birey olarak o çarkların arasından kendince bir çıkış yolu bulmayı başarmış gibi görünmektedir.

Sonuç

Bu makalede, iki farklı zaman ve kültürde farklı ideolojiler ve politikalar çerçevesinde yürütülen eğitim anlayışlarının çocuk ve genç bireyler üzerindeki etkilerini ele alan iki roman incelenmiştir. *Çarklar Arasında* ve *Ölmeye Yatmak* romanlarının örnek olarak değerlendirildiği bu karşılaştırmalı edebiyat çalışmasının sonucunda eğitimin toplumsal bir projeye dönüşmesiyle birlikte eğitim ve okul süreçlerinin bir çocuk ya da genç bireyin yaşamı, dünyayı algılayışı ve duygu durumu üzerinde kimi zaman yıkıcı etkilerinin olabileceği; çocuk dünyasına yönelik körleşmenin dil, kültür ve zamandan bağımsız olarak evrensel bir sorun olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Ağaoğlu, Adalet** (2015): *Ölmeye Yatmak - Dar Zamanalar 1. 2. Baskı*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Akath, Füsün** (1994): Fuarın Onur Yazarı Adalet Ağaoğlu. *Cumhuriyet Kitap*. Sayı 245. İstanbul, 1, 4, 5.
- Althusser, Louis** (2000): *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. Çev. Yusuf Alp, Mahmut Özışık. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aytaç, Gürsel** (2012): *Çağdaş Alman Edebiyatı*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Aytaç, Gürsel** (2019): *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*. 2. Baskı. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Bayraktar, Seda** (2015): İntihar Kavramının Çocuklar ve Ergenler Açısından Ele Alınması. *Mediterranean Journal of Humanities*. Cilt 1, 139-159.
- Berg, Christa** (1993): Abschied vom Erziehungsstaat? Der Erziehungsanspruch im Wilhelminismus. *Zeitschrift für Pädagogik*. 39/ 4, 603-630.
- Çavuş, Burak** (2015): Adalet Ağaoğlu'nun *Ölmeye Yatmak* Romanında Cumhuriyet Kimliği ve Kimlik Çatışması. *Turkish Studies*. Cilt 10/ 4, 331-348.
- Durkheim, Emile** (2013): *İntihar*. Çev. Z. Zühre İlkgelen. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Fulbrook, Mary** (2008): Almanya'nın Kısa Tarihi. Çev. Sabri Gürses. 4. Baskı. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Hesse, Hermann** (2019): *Çarklar Arasında*. Çev. Kâmuran Şipal. 11. Baskı. İstanbul: Can Yayınları.
- Imai, Atsushi** (2001): *Das Bild des ästhetisch-empfindsamen Jugendlichen: Deutsche Schul- Und Adoleszenzromane zu Beginn des 20. Jahrhunderts*. Deutscher Universitätsverlag.
- Kafadar, Osman** (2007): Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tartışmaları. Bora, Tanıl / Gülteginil, Murat (Ed.): *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*. Cilt 3, 4. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 351-381.
- Kaya, Nihan** (2018): *İyi Aile Yoktur*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Mardin, Şerif** (1992): *İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mittermüller, Janja** (2020): *Erziehung zwischen Tradition und Moderne – Politische Bildung und Untertanengeist im Deutschen Kaiserreich (1871-1918)*. <https://profession-politischebildung.de/grundlagen/geschichte/kaiserreich/> (Son Erişim Tarihi: 10.02.2022)
- Mix, York-Gothart** (1995): *Die Schulen der Nation, Bildungskritik in der Literatur der frühen Moderne*. Stuttgart/ Weimar: J.B. Metzler.
- Oğuz, Orhan** (2020): 1980-2000 Yılları Arasında Türk Romanında Çağdaşlaşma ve Eğitim Sorunu. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 7. Sayı 13, 310-330.
- Parla, Jale** (1979): Adalet Ağaoğlu'nun Romanlarında Değişim. Bunalım. Direniş. *Somut*. Sayı 5, 54-59.
- Parla, Jale** (2020): *Don Kişot'tan Bugüne Roman*. 15. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Schwarz, David** (2011): *Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi*. Çev. Elçin Gen. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Shin, Hyeseon** (2013): *Bildungs- und Kulturkritik und Adoleszenzproblematik in Schulgeschichten um die Jahrhundertwende*. Doktora Tezi. Rheinischen Friedrich-Wilhelms Üniversitesi. Felsefe Fakültesi. Bonn.
- Sirman, Nühket** (2008): Kadınların Milliyeti. Bora, Tanıl / Gülteginil, Murat (Ed.): *Türkiye'de Modern Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*. Cilt 4. 3. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 226-244.
- Sürgit, Büşra** (2014): Adalet Ağaoğlu'nun Ölmeye Yatmak Adlı Romanında Eğitsel Sorunlar ve Öğretmen İmgesi. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*. Sayı 4, 141-156.
- Toyran, Mehmet** (2015): *Eğitim Konulu Cumhuriyet Dönemi Türk Romanlarında Söz Varlığı*. Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ünal, Çiğdem Dalım** (2003): Alman Eğitim Romanında Avangard Dönüşümler, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Alman Dili ve Edebiyatı. Doktora Tezi.
- Zeller, Bernhard** (2018): Hermann Hesse. Çev. Kamuran Şipal. 2. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Zemanek, Evi / Nebrig, Alexander** (Ed.) (2012): *Komparatistik*. Berlin: Akademie Yayınevi.
- Zima, Peter V.** (1992): *Komparatistik*. Tübingen: A. Franke Yayınevi.